

Mysia Bölgesi'nde Apollon Kültü

Şengül Dilek Ful¹

Özet

Anadolu'nun birçok bölgesinde tapınım gören Apollon Mysia bölgesinde de oldukça sevilmiş ve tapınım görmüştür. Bölgeden ele geçen sikkeler ve yazıtlar bunu kanıtlamaktadır. Tanrı steller üzerindeki kabartmalarda genellikle sağ tarafta, cepheden ve ayakta, vücut ağırlığını sağ bacak üzerine vermiş sol ayak dizden hafif bükülerek yanda ve geride tasvir edilmiştir. Üzerinde kollu, göğüs altından kemerli uzun bir khiton giymiştir. Sol elinde kithara veya lyre, sunağa doğru uzattığı sağ elinde ise patera tutmaktadır. Ortada bir sunak ve arkasında da bir ağaç yerleştirilmiştir. Kabartmalarda elinde taşıdığı kithara nedeniyle genellikle kitharodos olarak adlandırılan Apollon'a, farklı epithetlerle tapınıldığını taşların üzerindeki yazıtlardan anlamaktayız. Daphnousios, Deonteios, Germenos ve Krateanos bunlardan bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Mysia , Din, Apollon, Kült, Yazıt

The Apollon Cult in Mysia

Abstract

Apollon liked and worshipped in many regions of Anatolia was also considerably liked and worshipped in Mysia. The coins and tablets found in this region attested this situation clearly. On the reliefs on the stel, God is generally on the right, standing from facade, lying body weight on his right leg and depicted as his left leg-bunt from knee in side and back. He wears a sleeved belted tall khiton from under his breast. He holds a kithara or lyre on his left hand and patera on his right hand toward an altar. It is placed in altar in the center and a tree back the altar. Because Apollon holds kithara on the reliefs He was called kitharidos. We understand from this inscriptions that Apollon was worshipped with various epithet such as Daphnausios, Deonteios, Germenos, Krateanos, Libotenos.

Key Words: Mysia, Religion, Apollon, Cult, Inscription

¹ Yrd.Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü,
e-mail: dilekful@yahoo.com

GİRİŞ

Aydın, durgun ve ölçülü bir gücü simgeleyen, kehanette bulunan yani bilinmeyenden haber veren, iyilik ve koruyuculuğu, yardımseverliği fakat aynı zamanda kinciliği ve öç almaya olan düşkünlüğü ile de bilinen, müziğin, sanatın ve şiirin tanrısı olan *Apollon* (Erhat 1989: 47 vd.; Can 1994: 52 vd.; Grimal 1997: 79 vd.; Karaosmanoğlu 2005: 52 vd.; Kaplan 2007: 471vd.); bu özellikleriyle Anadolu'da çok sevilmiş ve birçok bölgede olduğu gibi Mysia Bölgesinde de yoğun bir tapınım görmüştür. (Harita: 1)

Mysia Bölgesi'ndeki varlığı ele geçen sikkeler ve yazıtlar ile kanıtlanan *Apollon* kültü, daha çok Kyzikos (Koçhan: 2011: 43) ve civarında yoğun olarak görülmektedir. Tanrının burada özel bir yere sahip olduğunu ele geçen kabartmalı ya da kabartmasız yazıtların çokluğundan anlayabilmekteyiz.

Kabartmalarda elinde taşıdığı *kithara* nedeniyle genellikle *Kitharodos* olarak adlandırılan (Taşlıkılıoğlu, 1963: 127 vd.; Karaosmanoğlu 2005: 64) *Apollon*'a farklı epithetler altında tapınıldığını eserlerin üzerlerindeki yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bu epithetlerden bir tanesi *Bathylimenites*'dir. Kyzikos ve Artake civarında ele geçen iki adak steli ve bir mermer sunak üzerinde tanrıya bu isim altında seslenilmektedir. İlk olarak L. Robert, *Hellenica* adlı eserinde tanrıyı bu epitheti ile tanıtmıştır (Robert 1955: 125). *Apollon Bathylimenites*'i tanıtan diğer yazıtı ise Schwertheim bilim dünyasına kazandırmıştır (Schwertheim, 1983b: 109-110).

Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korunan bu iki adak steli akroterli ve üçgen alınlığa sahiptir. Figürler bir niş içerisinde alçak kabartma olarak tasvir edilmişlerdir. 4407 envanter numaralı adak steli iki kabartma alanlı olup, üstteki kabartma alanında cepheden ve ayakta dört tane tanrı tasvir edilmiştir. Altta ise kurban töreni sahnesi canlandırılmıştır. Burada bir sunak üzerinde diz çökmüş bir boğa resmedilmiştir. Bu motifler bize tamamen, Mysia adak taşlarını hatırlatmaktadır. Adak, *Zeus Megistos*, *Apollon Bathylimenites* ve *Artemis*'e yapılmış olmasına rağmen kabartmada dört tanrının tasvir edilmesi ilginçtir. Bunlar soldan sağa doğru, elinde meşalesi ile *Artemis*, çıplak ve phialesi ile *Apollon*, sol elinde *kithara* ile bir başka *Apollon* ve sol elinde asasını taşıyan *Zeus*'tur.

4737 envanter numaralı adak steli (Resim 1) üzerinde ise bir niş içinde sağ tarafta cepheden, uzun *khiton* giyimli tanrı *Apollon*, ortada bir sunak ve solda adak adayan kişi görülmektedir. *Apollon* sol elinde *kithara*, sunağın

üzerine doğru uzattığı sağ elinde ise sunu taşı tutmaktadır. Podyumdaki yazıtta ise:

Διοκλῆς
Ἀπόλλωνι Βα-
θυλλιμενεΐτ |
εὐχίην.

“*Diokles, Apollon Bathylimeneites’e adağı (sundu)*”

Bugün Bandırma’da Necmi Tolunay’a ait özel koleksiyonda koruma altına alınan mermer bir sunak üzerinde de tanrı yine bu sıfat ile anılmaktadır (Schwertheim, 1983b: 109-110; SEG 33, 1983, no: 1054). (Resim 2a-b). Arka yüzünde merdiven şeklinde bir kaya bloğu üzerinde oturan ve sol elini hafifçe bükerek yukarı doğru kaldıran bir erkek figürü bulunmaktadır. Muhtemelen tanrı *Apollon* betimlenmiştir. Ön yüzde ise yazıt görülmektedir.

Ἀπόλλωνι
Βαθυλιμε-
νεΐτ | εὐχίην
Μηνόδωρος.

“*Menodoros, Apollon Bathylimeneites’e adağı (sundu)*”

Bathylimeneites, Bathys Limen (derin liman) olarak adlandırılan yerde oturan anlamına gelmektedir (Robert, 1955: 125). Bu yer adı, antik dünyanın farklı bölgelerinde bilinen bir addir fakat burası Kyzikos ve Anadolu’da bilinmemesine rağmen bilim adamları, bu yerin Artake Limanı’na uygun olduğunu savunmaktadırlar (Hasluck, 1910: 17; Robert, 1955: 128, dn: 2). (Harita: 2)

Bathys Limen ismi, limanın az çok büyük veya derinliğinden kaynaklanmamaktadır. Yunanistan’da *Vathy* diye adlandırılan koylar ve limanlar bugünkü *fiyord*** coğrafî terimi ile eşdeğerdedir. Bir görüşe göre bunlar, incelendiğinde burada söz konusu olan liman Artake-Erdek değildir (Robert, 1955: 131). Ancak, Kapıdağ yarımadasının güney kıyısı, yani kıstağı ve Edincik civarındaki ana kayanın kuzey kıyısı arasındaki Kyzikos’un batı koyu söz konusudur. Başka bir görüşe göre ise, Kapıdağ yarım adasının kuzey kıyısı üzerinde Kiepert’in haritasındaki gibi Vathy Limanı diye adlandırılan yarık biçiminde bir koy, güneye doğru girmektedir. Bu yarık biçimindeki koy,

** Fiyord: Denize dik bir buzul vadisini denizin doldurmasıyla meydana gelen derin koy veya vadi. (Çağbayır, 2007:1603).

Vathy adındaki bir koyun kıyısında yer alan küçük bir vadi vasıtasıyla güneye doğru uzanmaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda kesin olan tek şey vardır; o da ismin modern oluşudur (Robert, 1955: 131, dn: 1). O halde, Baths Limanı'nın Kyzikos'un batı koyu veya yarımada'nın kuzey kıyısındaki Vathy Limanı olup olmadığına karar vermek biraz zordur. L. Robert, yerin lokalizasyonu hakkında, ele geçecek diğer yazıtlar sayesinde kesin bir şeyler söylenebileceği üzerinde durmaktadır (Robert, 1955: 131). Fakat elimize geçen üçüncü yazıtta, *Bathys Limen*'in neresi olduğu hakkında maalesef bilgi verememektedir. Koleksiyoncunun verdiği bilgiye göre bu taş, Manyas Gölü civarındaki bir köyde bulunmuştur. Bu nedenle, Bathys Limen'in kesin lokalizasyonu yapılamamaktadır (Harita: 3). *Apollon*'un bu epithet altında, bölgede yerel bir kült olarak tapınım gördüğünü söyleyebiliriz.

Ulubat Gölü kıyısındaki Akçapınar Köyü civarında bulunan ve 1991 yılında Bursa Müzesi'ne getirilen bir dekret ve beş adet adak steli üzerinde ise, *Apollon*'u *Daphnousios* epitheti ile görmekteyiz (Tanrıver-Kütük, 1993: 99-102, Lev. 12-14). Bu yazıt gurubunun, Apollonia ad Rhyndacum kentinin hem kült hem de tarihi coğrafyası hakkında önemli bilgiler vermesinin dışında, bugüne kadar Mysia'da çok karşılaşılan *Apollon Kitharodos*'un yerel bir tapınağının lokalizasyonu ile ilgili bilgiler sağlaması açısından da önemlidir.

Μένανδρος ἈνδρομένουΦ

Ἀπόλλωνι Δαφνουσίῳ εὐχὴν.

“*Andromenes oğlu Menandros Apollon Daphnousios'a adağı (sundu)*”

Stellerin üzerindeki bu yazıtlar bölgedeki *Apollon Daphnousios*'un varlığını kanıtlamaktadır (Resim 3).

Ἔδοξεν τοῖς κατοικουῦσιν ἐν Δαφνουῦτι·
στεφανῶσαι τοὺς εὐεργετηκότας τὴν κατοικίαν καὶ ἀναγράψαι εἰς στήλην λιθίνην καὶ στήσαι εἰς τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἱερὸν Πολεμαῖον Ἀσκληπιάδου στρατηγὸν καὶ Ζήωνα Σιμύλου τῶν δορυφόρων

“*Daphnous*’taki *Katoikia* karar aldı: *Katoikia*’ya armağanlar vermek yoluyla iyilikleri dokunmuş olan *Asklepiades* oğlu *strateg Polemaios* ve *Smylos* oğlu *Zenon* çelenk takılarak onurlandırılmalıdırlar ve (karar) taş *stele* yazılarak *Apollon*’un tapınağına konmalıdır.”

Yazıtın 1-2. satırlarında geçen *Δαφνούσιος* şeklindeki etnik isim olan “*Daphnous*” *katoikias*’ı, Polybios’un V 77, 3-5.I de Attalos’un Mysia içlerindeki İ.Ö. 218’deki yürüyüşünü anlatırken bahsettiği “κατοικίαι τῶν Μυσῶν”dan biri olabilir. Schwertheim, bunların askeri koloniler olduğunu (Schwertheim, 1985: 83 vd., no: 7), Robert ise, yerlilerin köyleri olduğunu savunmaktadır (Robert 1970, 191 vd.). Oysa, yazıtta geçen “στρατηγός” kelimesi, kesin olmamakla birlikte, Alpagut’ta bulunan ve Bursa Müzesi’nde korunan “Hermias” isimli bir *strategosun* iki *kotoikia* tarafından onurlandırıldığı yazıttaki (Schwertheim,1983a: no: 22) gibi *kotoikia*’nın bir askeri koloni fikrini destekliyor olabilir. Üstelik 11. satırda geçen *Δορυφόρος* (mızraklı muhafız) terimi de bu fikri destekliyor görünmektedir. Her ne kadar fonksiyonu tam olarak anlaşılmasa da *doryphoroi*’un, Hellenistik dönemde aynı *strategos* (general-komutan) gibi şehir yönetimindeki resmi görevliler arasında oldukları fikri ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır (Tanrıver, 1995: 22). *Apollon*’un bu sıfatı yazıtta geçen *Daphnous katoikiası*’ndan aldığı anlaşılmaktadır.

Stilistik özellikleri açısından Mysia Bölgesi’ne ait olduğu düşünülen ve bugün Bursa Müzesi’nde koruma altına alınan mermerden, üçgen alınlıklı adak levhası üzerindeki yazıtta ise tanrıyı *Deonteios* epitheti ile görmekteyiz (Şahin, 1999: 384, no: 2, Res. 2; Şahin, 1997: 179 vd., Lev. 27.3.; Şahin, 2000, 232-233, LA 2, Lev. 8) (Resim 4). Cepheden sol ayağını dizden bükerek geriye atmış, göğsün hemen altından kalın kemerli uzun *khiton* ve mantosu ile sol elinde *kithara*, sağ elinde sunu taşı taşıyan *Apollon*, *Kitharodos* tipinde tasvir edilmiş (Taşlıkloğlu, 1963: 134-135) olmasına rağmen adak levhası üzerinde yer alan yazıtın yardımıyla tanrının burada yerel bir adla tapınım gördüğünü anlamaktayız.

Μενόδωρος Σασαρο[υ]

Ἄπολλωνι Δεοντείωι

εὐχήν.

“*Sasaros* oğlu *Menodoros Apollon Deonteios*’a adağı (*sundu*)”

Tanrının bu sıfatı ile bölgede *Apollon*'a ait bir kült merkezi olduğu da ortaya çıkmaktadır (Şahin 1999, 398). Ancak yazıtın buluntu yerinin kesin olarak bilinmemesinden ve müze envanter kayıtlarında yeterli bilgi olmamasından dolayı kült alanının yeri hakkında bilgi edinilememektedir. Konuyla ilgili bilgi edinebilmek için, tanrının bu epitheti ile ilgili başka yazıtlara ihtiyaç duyulmaktadır.

1995 yılında İzmir'de ele geçen ve buluntu yeri tam olarak saptanamayan fakat üzerindeki yazıtın içeriği ve kabartmanın stilistik özellikleri (Robert 1955, Pl. XIX 3, XXX 2) açısından Mysia Bölgesi'ne ait olduğu düşünülen üçgen alınlıklı mermer adak stelinde *Apollon*, bugüne kadar görmediğimiz bir epithetle (*Germenos*) karşımıza çıkmaktadır (Resim 5). Tanrıver'e göre stel, bugün yeri tam olarak belirlenemeyen antik Germe kentindeki, *Apollon*'a ait bir kutsal alanda bulunmuş olmalıdır (Tanrıver 1996, 193 vd.).

Μητρόβιος Τείμων-
νος Ἀπόλλωνι
Γερμηνώι εὐχήν.

“*Teimon oğlu Metrobios bu adağı Apollon Germenos'a (sundu).*”

Germenos (=Γερμηνός) şeklindeki etnik isim, Germe sikkeleri üzerinde, antik gramerci olan Stephanos Byzantios'da ve Germe dışında yaşayan bazı mezar taşlarında da geçmektedir (Tanrıver, 1996: 193-194). Kentin sikkeleri üzerinde tanrının tasvirlerinin kullanıldığı görülmektedir (*BMC Lydia*, 79, 82, no: 4, 14; *BMC Mysia*, 64, no: 4). Sonuç olarak, Germeli anlamına gelen bu epithet ile tanrı, kentte Germeli *Apollon* olarak tapınım görmekteydi.

Stephanos Byzantios tarafından “Γέρμη· πόλις Ἑλλησποντία πλησίον Κυζίκου, ἣν Ἡρωδιανὸς Ἀσίας φησὶν· ὁ πολίτης Γερμηνὸς καὶ Γερμηνή” (Germe: Kyzikos yakınında bir Hellespontos kenti. Herodianos'a göre Asia'dadır. Vatandaşlarına Germenos ve Germene denir.) diye tanımlanan, Ptolemaios tarafından Mysia içlerinde yer aldığı belirlenen antik Germe kentinin yeri hala tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar kuzeybatı Anadolu'da, biri Kaikos (Bakırçay) üzerinde, diğeri ise Mysia'nın iç kesimlerinde iki farklı Germe kenti olduğunu söylemektedirler (Ayrıntılı bilgi için bkz: Robert 1962, 180-201; Germe'nin bugünkü Soma'da veya Susurluk civarında yer aldığını savunanlar da vardır: Riel 1991, 46 ve 51).

Robert ise, elinde kesin ipuçları olmamakla birlikte, bu adı taşıyan tek bir kentin var olduğunu ve bunun da Balıkesir'in batısındaki Savaştepe civarında lokalize edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Robert 1962, 377-412).

Stel üzerindeki kabartmaya baktığımızda bir kurban töreni sahnesi canlandırılmaktadır. Ayrıca, *Apollon* burada kardeşi "*Artemis Dadophore*" (=meşale taşıyan) ile birlikte tasvir edilmiştir (LIMC II, 1, "Artemis", 654 vd.; Robert, 1955, Lev. XIX 3, XXX 2). Bazı Germe sikkeleri üzerinde *Artemis*'le *Apollon*'un birlikte tasvir edildiği de görülmektedir (*BMC Lydia*, 86, no: 32).

Kurban törenlerinin canlandırıldığı adak stellerinin üzerindeki kabartmalarda tek başına veya bir kurban törenine katılır durumda gösterilen tanrı *Apollon*, *Kitharodos* tipinde tasvir edilmiştir. Bu adak taşlarında görülen *Apollon* kabartması tipi için, Linfert, heykeltıraş Bryaksis'in bir eseri olan *Apollon Daphnaios* kült heykelinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Linfert, 1983: 165-173). Fakat yerel ustalar tarafından orijinali taklit edilerek birbirinden bazı farklarla ayrılan *Apollon* tasvirli adak taşları üretilmiştir. Tanrıver'e göre, orijinalin yapılış tarihi olan yaklaşık İ.Ö. 300, tüm bu türdeki adak taşları için bir *terminus ante quem* oluşturmaktadır (Tanrıver, 1996: 195). Bilinen steller de en erken İ.Ö. 2. yüzyıla tarihlenmektedir. Buradaki adak stelleri de plastik özellikleri ve harf özellikleri bakımından bu döneme tarihlenebilir.

Karacabey'de ele geçen bir adak takviminden ise tanrıya *Karneios* epitheti ile tapınıldığını anlamaktayız (Schwertheim, 1983a: 2-3, no: 1, Res. 4). (Resim 6). Bu kült daha çok Anadolu'da Karia Bölgesi'nde Knidos antik kentinde görülmektedir (Taşlıkılıoğlu, 1963: 63-64, 75-76; LeBas-Waddington, 1972: 368-369, no: 1572).

Dorlar'ın Karia Bölgesi'ni iskan etmelerinin bölgede her alanda olduğu gibi din konusunda da etkileri olmuştur. Peloponnesos'tan getirdikleri *Apollon Karneios* kültürünü aynı özelliklerle Karia'da da devam ettirmişlerdir. Bölgeden ele geçen eserlerden bu kültürün burada önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Yazıtta geçen Ἐπιφάνειος Καρνείωι βοῦς, ταῦρος, ἔριφος ifadesiyle tanrıya bir öküz, boğa ve oğlak kurban edilmektedir.

Yazıt beraberinde bazı soruları da akla getirmektedir. Anadolu'da sadece Karia bölgesinde tapınım gören tanrı burada, nasıl tanındı? Ne şekilde tapınım gördü? Şu andaki bilgilerimiz bu soruları net olarak açıklayamamaktadır.

Tanrı *Apollon*'u *Krateanos* epitheti altında sadece Mysia Bölgesi'nde Kyzikos ve civarında ele geçen adak stellerinde görüyoruz (Benndorf-Niemann, 1884: 154, no: 128; Hasluck, 1903: 87, no:39; Wiegand, 1905: 329, Res. 1; Robert, 1955: 138, dn. 2, 139, 140, Pl. XV 2; Taşlıklioğlu, 1963: 123, 124, 125; Şahin, 2000: 236-237, LA 10, Lev. 85, 238-239, LA 14, Lev. 87, 239, LA 15, Lev. 88). Bu steller üzerinde de tanrıyı yine *Kitharodos* tipinde görmekteyiz (Robert, 1955: 151vd., Lev. 24.4 ve 30.5; Taşlıklioğlu, 1963: 133; Schwertheim, 1983a: 11, no: 7, Res. 8; Şahin, 2000, 234 , 235, 236, 238, 239, LA 5, 7, 9, 13, 16, Lev. 83, 84, 85, 87, 88) (Resim 7). *Apollon Krateanos* epithetli yazıtlarda tanrı istisnasız *Apollon Kitharodos* tipinde tasvir edilmiştir.

Ἀπολλόδοτος Ἀσκληπιάδου
Ἀπόλλωνι Κρατεανῶ
χαριστήριον.

“*Asklepiades oğlu Apollodotos Apollon Krateanos için adağı (sundu).*”

Γλαυκίας Ἀπόλλωνι
Κρατεανῶι εὐχὴν.

“*Glaukias, Apollon Krateanos için adağı (sundu).*”

Taşlıklioğlu, *Krateanos* sıfatının toponimik veya demotik olduğu üzerinde durmaktadır (Taşlıklioğlu, 1963: 128). Bu yüzden Kyzikos kentine yakın bir yerde bu isimde bir yerleşim yerinin aranması gerektiğini de söylemektedir. Bu durum birçok araştırmacının da ilgisini çekmiş ve bu yönde araştırmalar yapılmıştır. Epithetin bağlı bulunduğu yerin isminin de *Krateia* olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır. Örneğin Plew (1876: 113) *Krateanos* sıfatı ile ilgili *Krateia* adındaki yerin ancak Bithynia'da olabileceğini öne sürerken, Mordtman (1874: 162) ve Benndorf-Niemann (1884: 162) ise bu yerin, Balıkesir'den dokuz, Manyas'tan üç saat mesafede Kyzikos'un batısında olduğunu söylerler. Mordtmann, Söve'den bahseder fakat yerini tam olarak saptayamamaktadır. Robert de, bu antik yerleşimin yerini Balıkesir'in Susurluk ilçesine bağlı Göbel nahiyesinin Söve Köyü sınırlarında bulunduğunu savunmaktadır (Robert, 1955: 148-149). Buradan şu sonuca varabiliriz: Kültün asıl merkezi bugünkü Söve sınırları içinde olan *Krateia* antik yerleşimidir. Aynı zamanda bu kült Kyzikos'ta da görülmektedir. Taşlıklioğlu, ayrımı yazıtlarda geçen εὐχὴν ve χαριστήριον ifadeleriyle yapar. Ona göre, εὐχὴν kelimesi

kültün asıl merkezi olan Krateia yazıtlarında; χαριστήριον kelimesi ise Kyzikos yazıtlarında geçmektedir (Taşlıklioğlu, 1963: 128).

Susurluk civarında ele geçen bir adak steli üzerinde ise tanrıyı *Leonteios* sıfatı ile görmekteyiz (Taşlıklioğlu, 1963: 133). G. E. Bean tarafından bulunan yazıtı, harflerin şekline göre Hellenistik döneme tarihlenmektedir. Yazıtın çevirisi şöyledir:

Λεωνίδης Ἀπολλωνί-
δου Ἀπόλλωνι Λεοντείωι.

“*Apollonides oğlu Leonides bu adağı Apollon Leonteios’a (sundu).*”

Bursa Müzesi envanter kayıtlarından İnegöl kökenli olduğu öğrenilen mermer adak steli, *Libotenos* epithetini taşıyan elimizdeki tek örnektir (Mendel, 1909: 277, no: 35, Fig. 15; LIMC II, 1984, 299, no: 963; Corsten, 1991: 62, no: 40; Şahin 1997, 179 vd., Lev. 27.4; Şahin, 1999: 384, no: 3; Şahin, 2000: 233, LA 3, Lev. 82). (Resim 8). Üzerindeki kabartmanın ve yazının stilistik özelliğinden dolayı stel İ.Ö. 120-110 yıllarına tarihlenir. Çevirisi ise şöyledir:

Δημητριος Διονυσιος
Ἀπόλλωνι Λιβότηνω
εὐχθήν.

“*Dionysios oğlu Demetrios bu adağı Apollon Libotenos’a (sundu).*”

Stel üzerindeki kabartmada bir kurban töreni sahnesi canlandırılmıştır. Apollon sağda, cepheden vücut ağırlığını sol bacak üzerine vererek tasvir edilmiştir. Uzun *khiton* ve sırt mantosu giyen tanrı, sol elinde *kithara*, sunağa doğru uzattığı sağ elinde ise sunu taşı taşımaktadır. Sunağın önünde kurbanlık koç ve tapınan kişiler bulunmaktadır. Böylece, bu kültürde tanrı için bir hayvanın, özellikle küçükbaş hayvanın kurban edildiğini söyleyebiliriz.

Tanrı, *Libotenos* ismini tapınan halktan ya da yer isminden almış olabilir. Ancak, Corsten’in belirttiği gibi (Corsten, 1991: 62), ne Mysia ne de Bithynia bölgesinde Libot adında bir yer adı henüz bilinmemektedir. Şahin ise, *Libotenos* kutsal alanını Miletupolis’in kuzeydoğusunda, İnegöl yakınlarında aranmasının doğru olacağını savunmaktadır (Şahin, 1999: 398). İstanbul, Bebek Robert Koleji’nde bulunan adak steli üzerinde tanrı, *Mekastenos* sıfatı ile geçmektedir (Hasluck, 1904: 20, no: 1; Taşlıklioğlu, 1963: 125 (o)). Yazıttan Menodoros’un steli, *Apollon Mekastenos* için adadığını anlayabiliyoruz. Ancak yazı oldukça silinmiş ve eksiktir. O yüzden bu stelin ne için dikildiğini ve tanrının işlevini de öğrenemiyoruz. Hasluck’a göre epithet, Makestus, Mekistos nehri ile ilgilidir (Hasluck, 1904: 20). O halde, Makestus vadisi civarında oturan

halkın tanrıya bu sıfat altında tapındıklarını ve yerel bir kült olduğunu söyleyebiliriz. Kısacası, Yunan tanrılar dünyasından tanıdığımız Apollon, burada yerel bir isimle birleştirilmiştir. Stel üzerindeki kabartmaya baktığımızda tanrı, yine *kitharodos* tipinde tasvir edilmiştir.

Mysia'da Kyzikos civarında ele geçen bir başka mermer adak steli üzerinde tanrıyı *Tadokomeites* epitheti ile görmekteyiz (Taşlıklioğlu, 1963: 122-123 (a), GIBM no: 1008).

Bu taş, *Tadokomeites* sıfatını içeren elimizdeki tek örnektir. Yazıtın çevirisi şöyledir:

Ἀσκληπιόδοξ Διφίλου
Ἀπόλλωνι Ταδοκομείτ |
εὐχῆν.

“*Diphilos oğlu Asklepiodos bu adağı Apollon Tadokomeites'e (sundu).*”

Elimizde tanrının bu sıfatını içeren başka yazıt olmadığı için, *Apollon Tadokomeites*'in işlevi hakkında bilgi edinemiyoruz. Ayrıca, yazıt bize doyurucu bilgi vermemektedir. Yazıttan sadece Asklepiodos adlı kişinin tanrıya bir adak sunduğunu öğrenebiliyoruz fakat bunu neden ve nasıl yaptığı hakkında bilgi edinemiyoruz.

Stel üzerindeki kabartmada kurban töreni sahnesi canlandırılmıştır. Ortada bir sunak ve kurbanlık koç bulunmaktadır. Sunağın solunda tapınan iki kişi, sağında ise bir köle görünmektedir. Kabartma, Kyzikos ve civarında ele geçen *Apollon Kratesanos*'a (Robert, 1955: 134 vd.; Taşlıklioğlu, 1963: 123-125) adanmış olan kabartmalara benzerlik göstermektedir. *Tadokomeites* isminin ise, tanrıya tapınan halktan veya yer isminden almıştır. Muhtemelen bu sıfat, Tadas veya Tatas ismini taşıyan bir yerleşim yerinden gelmiş olabilir.

Mysia Bölgesi'nden Soma'da ele geçen bir mektupta tanrının ismi *Tarsenos* epitheti ile geçmektedir (Conze-Schuchhardt, 1899: 212-214, no: 36; Holleaux, 1924: 42; Robert, 1929: 151; Taşlıklioğlu, 1963: 132-3; Welles, 1934: 190, no: 47; Piejko, 1989: 395-409; SEG XXXIX, 1989, no: 1337; SEG L, 2000, no: 1220; Müller, 2000: 525-526). Attalos mektupta, *Apollon Tarsenos*'un rahibinden, kurdukları *Panegyris*'de (=panayır) koyunlar için vergi muafiyeti (=ateleia) istemektedir. Zaten bu tür organizasyonlarda yerel tapınaklara bazı ayrıcalıklar verilmekteydi. Büyük ihtimalle vergiden muaf tutulan koyunlar pek çok adak töreninde kullanılmaktaydı. (Welles, 1934: 190,

no: 47; Sokolowski, 1958: 138; Piejko, 1989: 395-409). Koyun, Anadolu'nun ekonomik hayatında büyük bir yere sahipti.

Panegyris (Light, 1993: 35-39; Ful, 1998: 44 vd.) veya festival düzenleyenler bunun gibi istek mektuplarını ya bir mali memura ya da bir tapınak görevlisine verirlerdi (Piejko, 1989: 399) Böylece, tapınakların bu tür organizasyonlarda önemli bir yeri olduğunu anlayabiliyoruz.

Ταρσηνός epitheti sadece Apollon için kullanılan bir sıfat değildir. *Apollon Τάρσιος* veya *Ταρσεύς* (Tarsi'li Apollon) Lydia yazıtlarında sık geçmektedir (TAM VI, 196, 202, 448, 460). Bu sıfatın dişil hali olan *Ταρσηνή* ise, Kula yakınlarında ele geçen bir yazıtta, Ana Tanrıça'nın (Μήτηρ) epitheti olarak kullanılmıştır (Welles, 1934: 192). Bu epithet muhtemelen Tarsios (Troas'da çok dönmeçli bir nehir) nehrinden doğmuş etnik bir kelimedir ve "Tyrrhenia'lı" anlamındadır (Welles, 1934: 192; Piejko, 1989: 398).

Apollon Kitharodos ise bir tasvir tipidir. Mysia'da ele geçen hemen her stelde tanrı bu şekilde tasvir edilmiştir (Resim 9). Bazı stellerde yazıt korunmadığı için, muhtemelen değişik yerel *Apollon*'lara adanmışlardır.

Anadolu'nun **İonia** (Head 1892: 67, 79, 102, 104 (Ephesos), no: 238, 174, 274, 361, Lev. 12.8), **Phrygia** (Head, 1906: 228, 229, 232-238, 242, 243, 245, 246, 249, 250, 254, 256, 257, 269, 325 (Hierapolis), no: 1-3, 8, 9, 18-20, 22-24, 32-34, 39, 45, 54-58, 65-89, 90, 94, 95, 105, 106, 110, 134, 151, 154, 155-158, 161-163- 166, 270, Lev. XXIX 1, 3, XXXII 9, XXX 1, 6, 10, 11, XXXI 6, 7, LI 4, 7, 8, 10, LIII 1. **Karia** (Head, 1897: 102, 107- 109, 112, (Halikarnasos) no: 3, 48, 58, 62, 64, 74, 91, Lev. XVIII 3, 16, 20, XLIV 4), **Lydia** (Head, 1901: 238, 139 (Sardes), no: 10-36, Lev. XXIV 7-9.), **Pamphylia** (Hill, 1897: 142 (Perge), no: 107; Robinson 1914, 44, no: 105) ve **Mysia** (Wroth, 1964: 9-12 (Apollonia), no: 13-19, 21, 23, 27, 28, 29, 54, Lev. II 7, 8, 10, 11, 15) gibi birçok bölgelerinden ele geçen sikkeler üzerinde tanrıyı, *Apollon Kitharodos* tipinde görmekteyiz. Özellikle Mysia bölgesinden ele geçen stellerde tanrı bu tipte karşımıza çıkıyor (Robert, 1955: 151vd., Lev. 24.4 ve 30.5; Schwertheim 1983a, no: 7, Res. 8; Şahin 2000, 234,235, 236, 238, 239, LA 5, 7, 9, 13, 16, Lev. 83, 84, 85, 87, 88).

Sonuç olarak; Anadolu'nun her bölgesinde çok sevilen ve tapınım gören Apolon, Mysia Bölgesi'nde de sevildiği ve tapınım gördüğü bölgeden ele geçen adak taşları üzerindeki yazıtlardan anlaşılmaktadır. Burada daha çok da yerel epithetlerle karşımıza çıkan tanrı, Daphnios, Deonteios, Germenos, Krateanos,

Leonteios, Libotenos, Makestenos ve Tadokemeitos gibi, ismini ya tapınım gördüğü yerin ya da ona inanan halkların adından almıştır. Yine bir yer isminden aldığı düşünülen Bathylimenites sıfatıyla limanların ve denizcilerin koruyucu tanrısı olarak karşımıza çıkar. Stellerin üzerindeki kabartmalarda adak törenin canlandırılması ortak bir konu olarak işlenmiştir. Bu sahnelerden tanrı için hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvanların yani boğa ve koç kurban edildiğini öğrenmekteyiz. Ayrıca bir stel üzerindeki kabartmada başının üzerinde yiyecek dolu sunu tepsisini taşıyan hizmetçi kız figürü de bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak, kurbanın yanı sıra tanrı için muhtemelen kurabiye, çörek veya ekmek gibi farklı sunuların yapılmış olabileceğini düşünebiliriz. Kabartmalara tanrı *Apollon*; genellikle sağda, cepheden ve ayakta, vücut ağırlığını sağ bacak üzerine vermiş, sol bacak ise dizden hafif bükülerek yanda ve geride tasvir edilmiştir. Üzerinde kollu, göğüs altından kemerli uzun *khiton* ve kısa bir manto giymiştir. Yüz cepheden ve seyirciye dönüktür. Sol elinde *kithara* veya *lyra*, sunağa doğru uzattığı sağ elinde ise, sunu taşı (*patara*) tutmaktadır. Apollon, steller üzerinde Kitharodos tipinde tasvir edilmiştir. Sunak genellikle ortada tasvir edilmiş arkasına da bir ağaç yerleştirilmiştir. Burada tasvir edilen sunak, kült etkinliği içerisinde önemli bir etkinliğe sahiptir. Törene katılanlar arasında toplantı noktası, kült alanını işaret eden bir simge, kurbanın kesilmesi için önemli bir objedir.

Mysia Bölgesi'nde yaşayan halkın yaşam tarzlarına, kültürlerine, toplumu oluşturan bireylerin kişisel ve toplumsal dünya görüşlerine ve düşsel sınırlarına göre biçimlendirilmiş soyut bir dünyanın, steller üzerindeki izlerinin değerlendirilmesi, ancak, yine bu steller üzerinde yazıtlardaki bilgilerin yetersiz olması nedeni ile sınırlı kalmıştır.

KAYNAKLAR ve KISALTMALAR

- Benndorf, O.-Niemann, G. (1884), Reisen in Südwestlichen Kleinasien I:Reisen in Lykien und Karien, Wien, 1884.
- BMC: British Museum Catalogue of Greek Coins.
- Can, Ş. (1994), Klasik Yunan Mitolojisi, İstanbul.
- Conze, A.-C.Schuchhardt (1899) “Die Arbeiten Zu Pergamon 1886-1898”, Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Institutes. Athenische Abteilung 24: 7-240
- Corsten, T. (1991), Die Inschriften vonF Prusa Ad Olympum I, Bonn.
- Çağbayır, Y. (2007), Ötüken Türkçe Sözlük, Cilt 2, İstanbul.

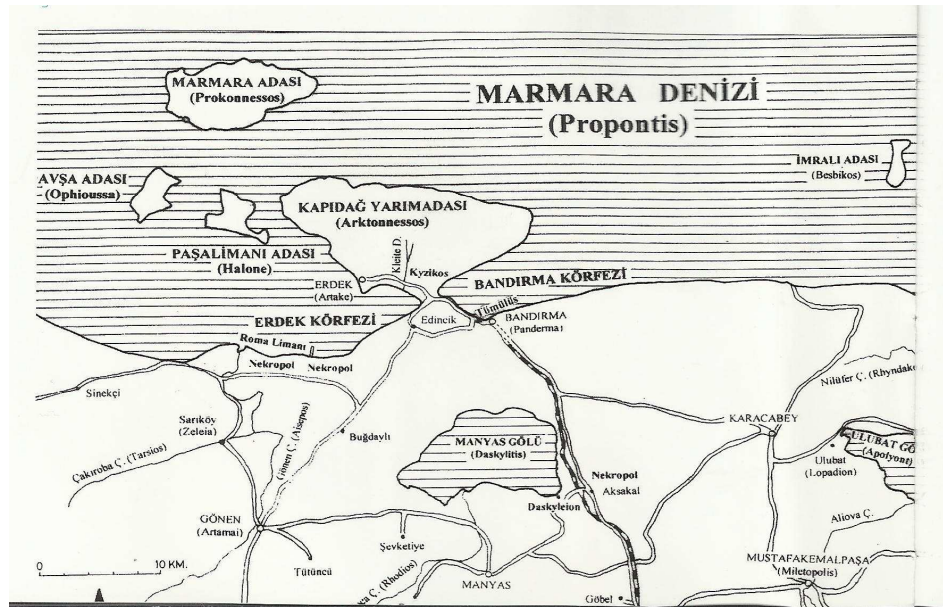
- Erhat, A. (1989), Mitoloji Sözlüğü, İstanbul.
- Ful, Ş.D. (1988), Antik Devirde Lydia’da Panayırlar, Fuarlar ve Pazar Yerleri, Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GIBM: Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum, 1874-1916.
- Grimal, P. (1997), Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma, İstanbul.
- Hasluck, F.W. (1903), “Inscriptions From Cyzicus” Journal of Hellenic Studies 23: 75-91.
- Hasluck, F.W. (1904), “Unpublished Inscriptions From Cyzicus Neighbourhood” Journal of Hellenic Studies 24: 20-40.
- Hasluck, F.W. (1910), Hasluck, Cyzicus, Cambridge.
- Head, B.V. (1892), Head, British Museum Catalogue of Greek Coins: Grek Coins of Ionia, London.
- Head, B.V. (1897), British Museum Catalogue of Greek Coins: Grek Coins of Caria, Kos, Rhodes etc., London.
- Head, B.V. (1906), British Museum Catalogue of Greek Coins:Grek Coins of Phrygia, London.
- Head, B.V. (1901), British Museum Catalogue of Greek Coins: Grek Coins of Lydia, London.
- Hill, G.F. (1897), Catalogue of the Greek Coins in the British Museum . Lycia, Pamphilia and Psidia, London.
- Holleaux, M. (1924), “Inscription Trouvée A Brousse” Bulletin Correspondence Hellenique 48: 1-57, Lev. 1. 1924.
- Kaplan, D. (2007), “Apollon’un Kökeni. Doğudan Yükselen Işık. Arkeoloji Yazıları. Atatürk Üniversitesi 50. Yıl anı Kitabı, Edi.: B. Can-M. Işıklı, 2007, 471-480., İstanbul.
- Karaosmanoğlu, M. (2005), Mitoloji ve Ege’nin Tanrıları, Erzurum.
- Koçhan, N. (2011), Kyzikos. Tarihi ve Mimari Kalıntıları, Bursa.
- LeBas, P.-Waddington, W.H. (1972), Inscriptions Grecques et Latines, New York. de Light, L. (1993), Fair and Markets in the Roman Empire, Amsterdam.
- LIMC: Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae
- Linfort, A. (1983), “Der Apollon von Daphne des Bryaxis”, Damaszener Mitteilungen 1: 165-173.

- Mendel, G. (1909), "Musée de Brousse. Catalogue des Monuments Grecs, Romains et Byzantins du Musée Impérial Ottoman de Brousse", Bulletin Correspondence Hellenique 33: 245-435.
- Mordtmann, A.D. (1875), "'Apollon Krateanos'" Archaeologische Zeitung 32: 162.
- Müller, H. (2000), "Der Hellenistische Archiereus" Chiron 30: 519-542.
- Piejko, F. (1989), "Two Attalid Letters on the Asyilia and Ateleia of Apollo Tarsenus. 185 B.C." Historia 38: 395-409.
- Plew, E. (1876), "Apollon Krateanos" Archaeologische Zeitung 33: 113.
- Ricl, M. (1991), "Hosios Kai Dikaios. Premire Partie: Catalogue des Inscriptions" Epigraphica Anatolica 18: 1-72, P1. I-XVI.
- Robert, L. (1929), "Notes D'epigraphie Hellenistique" Bulletin Correspondence Hellenique 53: 151-165.
- Robert, L. (1955), "Dédicaces Et Reliefs Votifs" Hellenica X: 1-166.
- Robert, L. (1962), Villes D'Asie Mineure, Paris.
- Robinson, ESG. (1914), "Coins from Lycia and Pamphylia" Journal of Hellenic Studies 34: 36-46.
- Schwertheim, E. (1983a), Die Inscriften von Kyzikos und Umgebung. Tell 2: Inscriften und Denkmäler, Bonn.
- Schwertheim, E. (1983b), "Die Inscriften aus Der Sammlung Nemci Tolunay in Bandırma" Epigraphica Anatolica 1: 107-118, Lev. 11-14.
- Schwertheim, E. (1985), "Neue Inscriften aus Miletupolis" Epigraphica Anatolica 5: 77-88, Lev.13-16.
- SEG: Supplementum Epigraphicum Graecum
- Sokolowski, F. (1958), "On the Lex Sacra of Physcus" Transactions and Proceedings of the American Philological Association 89: 138-141.
- Şahin, M. (1997), "Figürliche Grabstelen und Weihreliefs aus Miletupolis" Istanbuler Mitteilungen 47: 179-197 Taf. 20-27.
- Şahin, M. (1999), "Miletupolis Adak Levhaları Üzerinde Apollon Kitharodos" Anadolu Araştırmaları XV: 383-429.
- Şahin, M. (2000), Miletupolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları, Ankara.
- TAM: Tituli Asiae Minoris
- Tanrıver, C. (1995), "Mysia'da Epigrafi Araştırmaları" Arkeoloji Dergisi III: 105-109, Lev. XI-XIII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

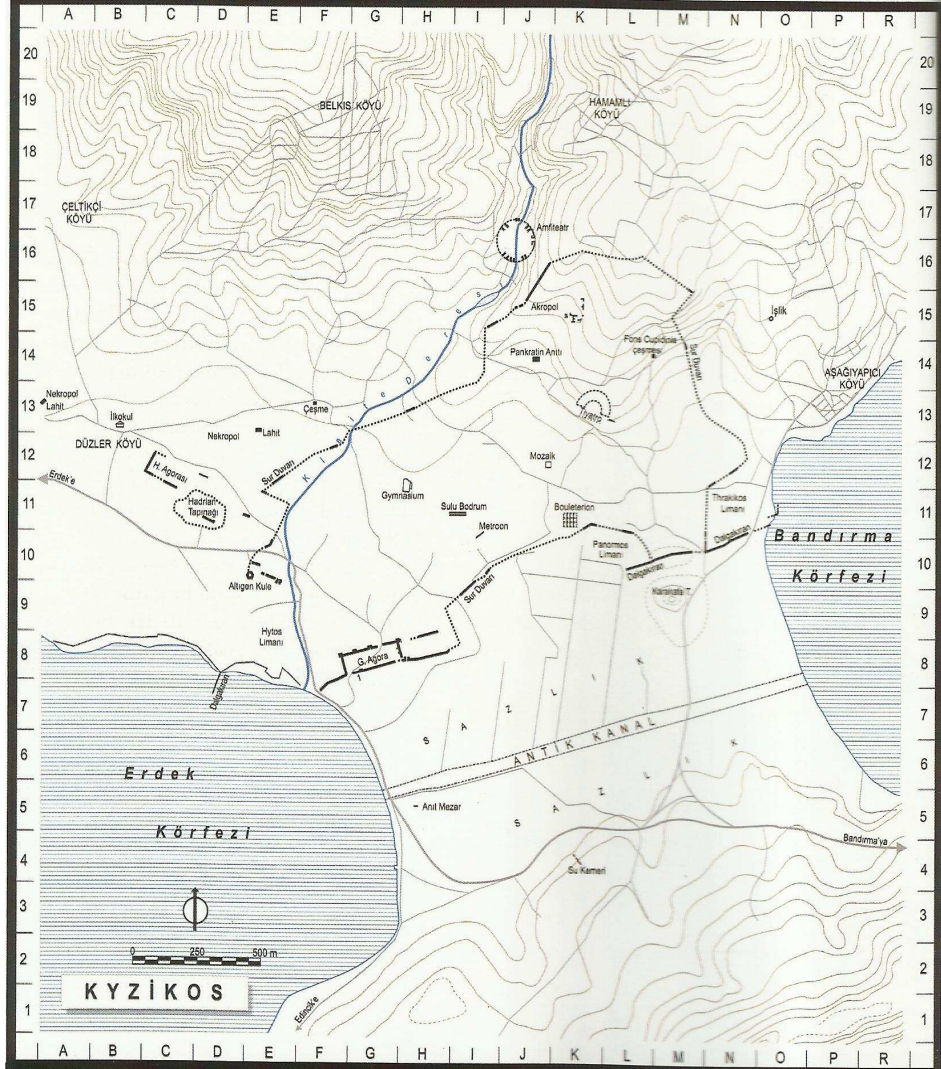
- Tanrıver, C. (1996), “Apollon Germenos’a Bir Adak” Arkeoloji Dergisi IV: 193-196, Lev. XLI, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tanrıver, C.-Kütük, S. (1993), “The Katoikia of Daphnous and The Sanctuary of Apollon Daphnousios in the Territory of Apollonia ad Rhyndacum” Epigraphica Anatolica 21: 99-102, Pl. 12-14.
- Taşlıkhoğlu, Z. (1963), Anadolu’da Apollon Kültü İle İlgili Kaynaklar, İstanbul.
- Welles, C.B. (1934), Royal Correspondance in the Hellenistic Period, New Haven.
- Wiegand, Th. (1905), “Inscripfen Aus Kleinasien” Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Institutes. Athenische Abteilung 30: 323-331.
- Wroth, W. (1964), Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Mysia. Bologna.

Harita 1: Mysia Bölgesi'nde Apollon Kült'ünün dağılımı

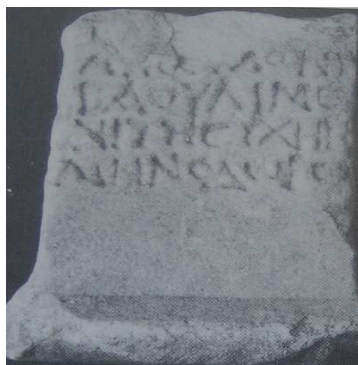
Harita: 2

Harita: 3

Resim 1: Apollon Bathylimenes

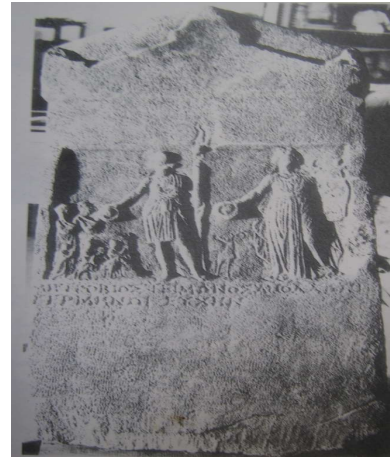
Resim 2a: Apollon Bathylimenes Resim 2b: Apollon Bathylimenes

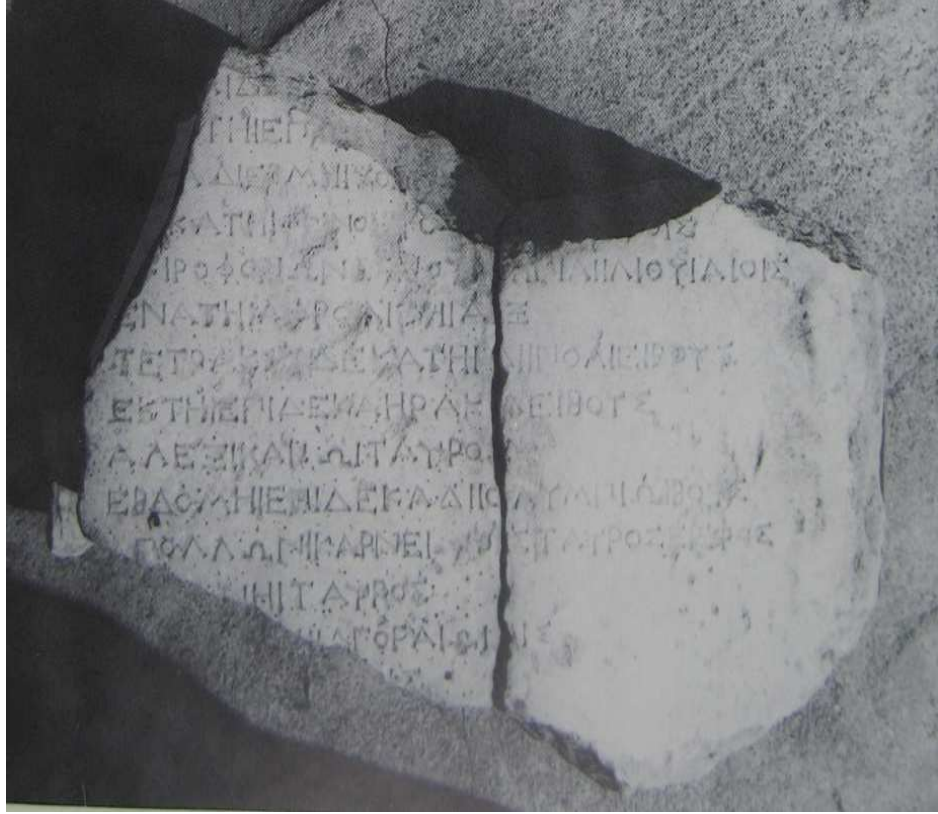
Resim 3: Apollon Daphnousios

Resim 4: Apollon Deonteios

Resim 5: Apollon Germenos

Resim 6: Apollon Karneios

Resim 7: Apollon Krateanos

Resim 8: Apollon Libotenos

Resim 9: Apollon Kitharodos